

Richard Overy, *Why War?* (London: Pelican Books, 2024.), 388 str.

Zašto rat? najnovija je knjiga britanskoga povjesničara i akademika Richarda Overyja, profesora povijesti na Sveučilištu Exeter u Velikoj Britaniji. Overy se bavi političkom i vojnom poviješću XX. stoljeća s posebnim naglaskom na proučavanje Drugoga svjetskog rata, zračnoga ratovanja, istaknutih vođa nacističke Njemačke i sovjetske Rusije te uzroka i povoda ratova XX. stoljeća. Overy je autor mnogih važnih i nagrađivanih knjiga, poput biografije Hermanna Göringa *Goering. The Iron Man* (*Goering. Željezni čovjek*, London: Routledge, 1984.). Njegova knjiga *Diktatori. Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija* (Zagreb: Ljevak, 2005.), prevedena na hrvatski jezik, izazvala je velik interes domaćih čitatelja, o čemu svjedoče tri izdanja, posljednje iz 2018. godine.

Zašto rat? pitanje je koje je Albert Einstein, američki fizičar i znanstvenik njemačkoga porijekla, uputio profesor Sigmundu Freudu, austrijskom psihologu, osnivaču psihoanalize i moderne psihijatrije, 1932. godine s ciljem dobivanja odgovora na to što potiče ljude na rat. To je pitanje Einstein postavio Freudu nakon iskustva Prvoga svjetskog rata, u ozračju ponovnoga zaoštavanja međunarodnih odnosa koje je završilo izbijanjem Drugoga svjetskog rata šest godina kasnije. Devedeset godina poslije, na osnovi iskustva dvaju svjetskih ratova i drugih krvavih oružanih sukoba XX. stoljeća, Overy u ovoj knjizi ponovno postavlja isto pitanje. Pritom je njegov pristup multidisciplinarni. On nastoji pomoću biologije, psihologije, antropologije, ekologije, povijesti i političke znanosti objasniti motive i razloge pojedinaca i država za započinjanje rata.

Knjiga se sastoji od „Uvodne riječi autora”, „Predgovora: Zašto rat?” (str. 3–12), osam poglavlja, „Zaključka” (str. 309–316), „Popisa kratica” (str. 317), „Bilješki” (str. 319–359), „Izabrane literature” (str. 361–372) i „Kazala” (str. 373–388). Tematski je podijeljena u dva glavna dijela koja čine dvije cjeline. Prvi dio sastoji se od četiri poglavlja u kojima Overy pomoću biologije, psihologije, antropologije i ekologije nastoji objasniti zašto je dolazilo do ratova u prošlosti čovječanstva. Drugi dio čine preostala četiri poglavlja, u kojima se autor bavi ratom kao produktom racionalne ljudske sfere, tj. sustavnoga promišljanja o resursima, uvjerenjima, moći i sigurnosti, faktorima zajedničkim pokretačima ratova kako pretpolitičkih društava i zajednica daleke prošlosti tako i suvremenih država. Na ovaj način prvi je dio zaokružena smisljena cjelina u kojoj se obrađuju prirodni, izvorni čimbenici rata, izvan ljudske racionalne i spekulativne sfere, koji izvana djeluju na pojedince i društvo kao poticatelji rata. Drugi je dio cjelina koja obrađuje ljudski faktor kao čimbenik ratovanja, kao čimbenik koji iznutra djeluje na promišljanje o ratu kao pothvatu, procesu s unaprijed određenim smislom i ciljem.

U „Predgovoru: Zašto rat?” Overy navodi arheološke i antropološke dokaze kojima osporava tezu o „primitivnom pacifizmu” ljudskih zajednica daleke prošlosti prije nastanka država kao organiziranih, institucionaliziranih ljudskih zajednica na primjerima Asteka i Maja, plemena koja su osnovala organizirane državne zajednice na područjima pretkolumbovske Amerike. Overy ističe da su agresivnost i ratničko ponašanje konstantne značajke ljudske prirode, jednako prisutne u astečkom i majanskom carstvu kao i u suvremenim državama.

Prvo poglavlje, „Biologija” (str. 15–43), obrađuje biološke uzročnike rata. Overy navodi da su brojni autori na različitim područjima nastojali preko teorije evolucije

britanskoga prirodoslovca Charlesa Darwina pronaći vezu između biologije i ljudskoga ponašanja ne bi li objasnili tezu da je rat „zapisan u ljudskim genima”.

Poglavlje „Psihologija” (str. 44–77) obrađuje teorije poznatih svjetskih psihologa XX. stoljeća koji su u svojim djelima nastojali objasniti „ratnu psihologiju” bilo pomoću Freudova modela psihoanalize „poriva za smrću”, bilo pomoću drugih modela kojima se „ubojstvo drugoga” opravdavalno moralnim i društvenim normama, nužnim za obranu društva od neželjenih elemenata. Potonju su logiku koristili nacisti na čelu s ministrom propagande nacističke Njemačke Josephom Goebbelsom, pa je na ovom primjeru zanimljivo kako Overy kombinacijom psihologije i povijesti tumači vezu između socijalne psihologije i pomanjkanja etičkih načela kod pojedinaca i kolektiva unutar indoktrinirane države u svrhu opravdanja masovnog ubijanja i zločina protiv čovječnosti.

U poglavlju „Antropologija” (str. 78–115) Overy izlaže kako antropolozi nastoje utvrditi točan trenutak pojave rata kao organiziranoga, sustavnoga ljudskog pothvata, usmjerenog k masovnom ubijanju drugih ljudskih skupina i razaranju njihovih prebivališta. Pritom se ističe razlika između ritualnih žrtvovanja pojedinaca i skupina od neolitika do suvremenoga doba od predumišljaja, planiranog ratovanja većih skupina protiv drugih. Na primjeru Rimskoga Carstva i carstva Maja Overy ističe da je ratovanje poprimilo specifičan kulturni i identitetski obrazac navedenih država u obliku poticanja ratničkoga duha u narodu i mitova da bogovi zaštitnici tih naroda odobravaju „ubijanje drugoga”. Oдавде, ističe Overy, potječe podjela društva imperijalnih država na „nas i njih”, stvaranjem osjećaja stalne prisutnosti fiktivnih i stvarnih neprijatelja, čime se narod drži u trajnom stanju napetosti i održava njegov ratnički duh.

Četvrto poglavlje, „Ekologija” (str. 116–148), obrađuje vezu između ekoloških komponenti poput klime, atmosferskih uvjeta, teritorija i njihovih prirodnih bogatstava, i motiva pojedinih država i organiziranih skupina za ratna djelovanja. Njemačka predstavlja eklatantan primjer utjecaja ekologije za donošenje odluke da ona krene u rat, i to dva puta u XX. stoljeću. Prvi je primjer njemačkoga zoologa Friedricha Ratzela, koji je pojam *životni prostor* (njem. *Lebensraum*, pojam koji u životinjskom svijetu označava prirodnu ravnotežu pojedine životinjske vrste između njezine brojnosti i površine prostora na kojem živi) analogno primijenio na ljude, ističući da borba za životni prostor u ljudima svjesno potiče nasilje. Pritom je Ratzel prvenstveno mislio na borbu za područja bogata hranom radi osiguranja vlastite egzistencije, što je zajednička karakteristika ljudi i životinja. Drugi je primjer nacističkoga diktatora Adolfa Hitlera, koji je pojam *Lebensraum* koristio za opravdanje širenja životnoga prostora za njemački narod agresivnom vanjskom politikom, što je na kraju i dovelo do izbijanja Drugoga svjetskog rata 1939. godine.

Peto poglavlje, „Resursi” (str. 151–192), obrađuje pitanje prirodnih, industrijskih, proizvodnih, ekonomskih i ljudskih izvora, odnosno resursa, kao uzroka ratova. Zanimljivo je da Overy na primjeru nafte kao važnoga pogonskoga goriva suvremene industrije obrađuje povijesne primjere ratova u XX. stoljeću koji su se vodili za kontrolu naftnih područja.

U poglavlju „Vjerovanje” (str. 193–231) Overy se bavi pitanjem svojevrsne „metafizike ratovanja”, duhovne, propagandne komponente koja čini podlogu vjerovanja u ispravnost cilja i svrhe ratovanja među raznim narodima, civilizacijama i državama.

Vjerovanja, bilo da se radi o kršćanskom, muslimanskom ili sekularnom fanatizmu, imaju zajedničku svrhu pozivanja na rat radi duhovnoga čišćenja naroda, nacije ili vjerske zajednice s pozicije moralne nadmoći nad protivnikom, čime se postiže metafizička svrha opravdanja nasilja nad drugim.

Poglavlje „Moć” (str. 232–269) obrađuje izravan povod i cilj ratovanja, a to je moć. Bilo da se radi o širenju vrhovne moći, u rimskom smislu najviše vlasti, *imperium*, pokoravanjem susjednih teritorija jedne države ili proširenju vlastite sfere utjecaja na teritorijima koji nisu izravno pod vlašću jedne države, u smislu rimskoga *potestas*, kad govorimo o moći kao uzročniku ratova, ističe Overy, metoda i cilj su isti: radikalno podređivanje drugoga pod svoju apsolutnu vlast brutalnom silom s ciljem akumulacije moći. Na taj način moć postaje sama sebi svrhom, a ratovanje se – Overy ističe primjer francuskoga cara Napoleona I. – svodi samo na stjecanje još više moći, koja postaje jamac stabilnosti i legitimiteta onoga tko ju posjeduje.

Osmo poglavlje, „Sigurnost” (str. 270–308), obrađuje pitanje pokretanja ili sprječavanja ratova iz perspektiva država kao političkih subjekata. Radi vlastite sigurnosti države su u povijesti stvarale tampon-zone među sobom, pogotovo velika carstva, radi izbjegavanja međusobnih sukoba, pa Overy ovdje navodi povijesne primjere vojnih granica poput različitih kategorija tampon-zona Rimskoga Carstva prema germanskim područjima preko Rajne, kineskoga carstva s plemenima i federacijama na sjevernim i zapadnim granicama i Ruskoga Carstva na području Ukrajine i Moldavije.

U „Zaključku” (str. 309–316) Overy ističe da teoretičari uzroka ratovanja objašnjavaju ono što povjesničari već znaju: brojne teorije o uzrocima ratova u povijesti prije čine skup različitih ideja nego jednu sustavnu teoriju kojom bi se moglo objasniti kompleksnost rata kao fenomena ljudske povijesti. Također, procjene o prirodi budućega ratovanja vrlo su nejasne zbog utjecaja modernih tehnologija, koje otvaraju pitanje ratovanja u svemiru.

Zašto rat? zanimljiva je sinteza o uzrocima ratova u dugoj povijesti čovječanstva. Knjiga se zbog multidisciplinarnoga pristupa preporučuje povjesničarima zbog stavljanja naglaska na čimbenike koji njima nisu primarno u fokusu istraživanja povijesti ratovanja, prvenstveno iz prvoga dijela knjige, poput biologije i ekologije. Psihološki aspekt, poput proučavanja karakterne slike istaknutih vojskovođa i državnika radi objašnjavanja uzroka i posljedica pojedinih događaja, ovdje je više pomaknut u sferu sociopsihologije u smislu kolektivne psihologije ratobornih naroda da bi se objasnio njihov ratnički duh i „ratnička kultura”.

Knjiga je napisana kao osam preglednih znanstvenih radova, svaki s različitoga aspekta za pojedino poglavlje, uklopljenih u jednu smislenu cjelinu, što pokazuje originalnost autora da na nov način prikaže krvavu ljudsku povijest u kojoj je ratno stanje pravilo, a stanje mira iznimka. U tom smislu Overy ima pravo kad piše da je odsutnost izravnoga rata između velikih svjetskih sila od 1945. do danas stvorila lažnu sliku svijeta u kojoj se rat i nasilje poistovjećuju s neciviliziranim državnim zajednicama u nerazvijenim dijelovima svijeta na nižem stupnju političkoga, duhovnoga i materijalnoga razvoja.